

PATAKY ADRIENN

Az újhoidas Lakatos István és a forradalom

Lakatos István (1927–2002) költő, műfordító, irodalomszervező pályafutása a második világháború után, az úgynevezett koalíciós időszakban kezdődött. Húszévesen kezdett folyóiratokban publikálni. Előbb – Szabó Lőrinc felfedezettjeként – a Válasz közölte írásait, majd csatlakozott a Babits Mihály irodalomszemléletét követő Újhoid című folyóirat köréhez, és a lap egyik legfiatalabb szerzője lett.

Első kötete, *A Pokol tornácán* (1949) a Baumgarten-díj visszhangjának volt köszönhető, amelyet 1949 januárjában kapott meg – a nyugatos Schöpflin Aladár javaslatára. A kötet két tárgykörre koncentrált: „Egy politikai, vagy általános emberi, ami jobbára a szabadság kérdéskörét járja körül. A másik egyénibb, szokványosan szerelmi lírának nevezhetném. (Ez eddig oly egyszerű, mint Petőfi jelmondata: Szabadság, szerelem – e kettő kell nekem!) Igen, e kettő összefonódása, szétválása, alakváltozása – azonossága jellemzi, amit valóra váltani szeretnék” – vallotta Lakatos. A szabadsággal foglalkozó versek e korai időszakban a ’44-es terror (*Félelem, Késébeesett vers*), az emberi veszteség és pusztítás (*A Pokol tornácán*), illetve a hit, az istenkeresés (*Küzdelem, semmivel; Félelem*) problémáihoz kapcsolódnak. Első kötetében közli Lakatos *A fiatalokhoz* (1948) című versét is, amely valódi, sorsfordító jelentőségét évekkel később, 1956-ban nyeri el, mint ahogy a *Forradalom* című költemény is.

Az Újhoidat már első számától éles kritika kísérte; az 1946. szeptemberi Fórumban Lukács György Lengyel Balázs programadó írását az új epigonizmus hitvallásaként értelmezte. A támadások és a forráshiány következtében az évtized végére megszűnt a lap, majd egyes újhoidas szerzők szisztematikus elnémitásának időszaka következett. 1949-50 körül az öt évvel korábban alapított Magyar Írók Szövetsége szovjet mintára átszervezett pártállami intézmény lett, amely ellenőrzése és irányítása alatt tartotta az írókat. A tagrevízió után az újhoidások nagy része olyanmire peremre szorult, hogy legtöbbször az Írószö-

vetségnek sem lehetett tagja. Ebben az időszakban fordításból, tanításból, korrektúrázásból vagy épp gyermekművek írásából éltek, de – jellemzően – 1955-ig szinte semmilyen publikációs lehetőséget nem kaptak más jellegű műveikkel.

Lakatos azon kivételek egyike volt, akit tagjává választott az Írószövetség. A korszakra visszaemlékező költő szavait idézve: „Ez az irodalmi (és történelmi) periódus oly költőkre-írókra, mint én is, nem tartott igényt többé. Illetve tartott volna, ha teljesítek bizonyos kívánalmakat, hiszen 1950 elején afféle »lássuk, mire megyünk vele« megfontolásból az újjászervezett Írószövetségbe is fölvettem, én azonban 1949 közepétől 1954-ig egyetlen verset se publikáltam.”

Az ötvenes évek közepén, miután 1953-ban Nagy Imre lett a miniszterelnök, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) felismerte a kulturális megújulás szükségét. 1954-től a Magyar Nemzeti Múzeum fiataljai vitaköröket szerveztek, és Lakatos – mint erre alkalmasnak tűnő fiatal bölcsészt – felkérték arra, hogy vegyen részt múzeumi viták előkészítésében.

Ebből a csoportosulásból nőtte ki magát 1954 őszén egy, az irodalmárokénál szélesebb értelmiségi klub megalapításának gondolata. Lakatos István a klubnak a Bessenyei Kör nevet akarta adni – Bessenyei György után –, amelynek a Kisfaludy Társaság és más szervezetek alapszabályából kiindulva elkészítette a programját is. A csoport a DISZ-t csak biztosítékul szerette volna maga fölött tudni, a szervezet megalakulásától kezdve autonómiát akart élvezni és a saját maguk által választott, 11–17 fős vezetőséggel önállóan működni. Érdemes idézni az alakulóülésem elhangzott Lakatos-beszédből: „Mire lesz jó ez a klub? Legfőképp arra: a fiatal magyar tudós- és művészértelmiség közeledését egymáshoz kibontakoztassa; szellemi erőit, alkotókészségét ápolja. Mégpedig oly klub biztosítása révén, amely a művelődés, a barátság, a szabad véleménynyilvánításon alapuló alkotó viták és szórakozás otthona lesz...” Ez az állam felől nézve azonban „egy kétes szándékú elemekből álló csoport”, amelynek célja „a szellemi élet »erjesztésének« központjává” válás. A még éppen csak formálódó klub a következő évben – Lakatos véleményét figyelmen kívül hagyva – átalakult, forradalmi hevületű nevet kapott, és politikai céloknak rendelődött alá.

A Petőfi Kör (PK) tehát 1955 márciusában alakult meg (vagy újjá) a Kossuth Klubban. Az új vezetőség

Az írás az MTA-ELTE ÁITK TKI01241 projektjének keretében és az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság támogatásával jött létre.

szinte minden tagja párttag volt. A klub hivatalos feladatkeretét a következőképpen határozták meg: „A Petőfi Kör feladata az, hogy segítséget nyújtson a fiatal értelmiségi ifjúságnak a párt, a DISZ köré való felzárkóztatásában.” A DISZ ezután megrostálta a meghívókat, és megvétózta a túlzottan tudatosnak és demokratikusnak ítélt alapszabályt. 1955 végére a vezetőség megszüntette az alapító Lakatos tagságát, aki ezután a PK eseményein nem vett részt, egészen az újjáalakulási kísérletnek is nevezhető 1956. november 3-i ülésig, amelyen meghívottként jelen volt, de nem szólalt fel.

A klub léte 1956 tavaszától politikai veszélyt jelentett a hatalom számára, hiszen egyre inkább terjeszkedett: március 17-én, a MEFESZ-isták találkozóján nagy tömeg gyűlt össze a Kossuth Klubban. Sokan ezt az eseményt tartották a PK induló rendezvényének. Később gazdasági, történelmi és filozófiai tárgyú sajtóvitákra került sor a szervezésükben; ezek jelentették a közös gondolkodás szabad, nyilvános terét. A PK májusra a Rákosi-ellenes értelmiségiek gyűjtőhelyévé vált, egyre nyíltabb véleménynyilvánítást biztosítva – tehát ekkorra a Lakatos által elképzelt művészeti körben végképp eluralkodott a politika. A június 27-i összejövetelen, a Magyar Néphadsereg Váci utcai Tisztiházában már az utcán tolongtak az emberek. Noha Rákosit július 18-án leváltották, a Kör – amelyet e rendezvény után betiltottak – csak szeptemberben folytathatta tevékenységét.

A PK, az Írószövetség és a diákság kihasználta, hogy 1956 tavaszától-nyaratól némi enyhülés volt tapasztalható a kulturális ellenőrzés terén. Egyre több olyan író is megjelenhetett az irodalmi folyóiratokban, aki korábban tiltólistán szerepelt, és a megszűnt folyóiratok újjáélesztésének ügye újra reális vágnak tűnt. Az egykori újholdások is folyóirat-alapítást kezdeményeztek: 1956 szeptemberében Lengyel Balázsék benyújtották kérelmüket az Írószövetséghez egy havilapra. Lakatos, mint leendő szerkesztőbizottsági tag, többször is felszólalt az ügyben. Az Írás, Ösvény, Magyar Orfeusz vagy Új Orfeusz címeiken tervezett lap vázlatos elképzelése is szerepelt az egyik kérelemben, és egy dokumentum szerint a főszerkesztő Weöres Sándor lett volna. A folyóirat elindítása végül kudarcba fulladt.

Az Írószövetség szeptemberi ülésén már érezhető volt a pártonkívüliek túlsúlya. Megtartották az első titkos szavazását, amelyen megválasztották az új el-

nökséget. Ez öt új taggal bővült: Kassák Lajos ajánlására Lakatos is beválasztották az Írószövetség elnökségi tagjai közé. Az irodalmi szervezet októberben a lengyelek melletti szolidaritást sürgette, s támogatták az októberi forradalmat. Igaz, némi fáziskéséssel reagáltak a változásokra: az Irodalmi Újság forradalmi száma csak november 2-án jelent meg.

A fővárosi diákság aktivitás szempontjából valamennyivel mindig a PK és az Írószövetség előtt járt. 1956. október 23-án a PK éppen tanácskozott, amikor egy utcányira onnan a tömeg már a Magyar Rádiót ostromolta. Lakatos október 23-án délben az Írószövetségből kapott egy telefont, hogy várják a székház előtt két óra körül, mert onnan együtt a Bem-szobor elé vonulnak majd. Lakatos, vallomása szerint, nem tulajdonítva ennek jelentőséget, csak délután öt óra körül volt aznap először az utcán: a körúton végigsétálva már megtapasztalta a közhangulat változását. Elmondása szerint október 22-én a New York kávéházból hívták fel fiatal értelmiségiekkel azzal, hogy Igazság néven lapot alapítanak, és szeretnék, ha a munkatársuk lenne (egészen az első számtól, amely másnap kerül nyomdába), s hogy adjon ebbe a lapszámba verset is. Lakatos nem küldött új költeményt, ehelyett azt javasolta, hogy 1949-es kötetében szereplő *A fiatalokhoz* című versét közöljék újra. A szöveget – visszaemlékezése szerint – lediktálta a szerkesztőknek. A vers meg is jelent az Igazság első számában.

„A forradalmi magyar ifjúság lapjába” aztán rövid riportot is írt *Két gyorsfénykép* címmel, amely a második számban jelent meg. Lakatos e publikációk miatt figyelni kezdték; 1956 novemberétől többek között őt is követte „Meszlényi”, aki valószínűleg Dömötör László (1923–1976) hírlapíró volt, és aki egyszerre dolgozott Meszlényi Károly és Varga Sándor fedőneveken, az állambiztonsági szolgálat legaktívabb újságíró ügynökeként.

Noha már '57 márciusában letartóztatták Lakatos; bíróság elé csak hónapokkal később került. Izgatással vádolták meg – összefüggésben azzal, hogy az „ellenforradalom” alatt és után, az Igazság című lap munkatársaként rendszerellenes verseket (*Fiatalok, Forradalom*) és cikkeket (*Két gyorsfénykép, Utcai képek és tudósítások*) közölt, az Írószövetség elnökségi tagjaként pedig részt vett a forradalmi kiáltvány létrehozásában. Ahogy Kiss Károly dossziéjából kiderül, Lakatossal rokonszenvezett a bíróság,

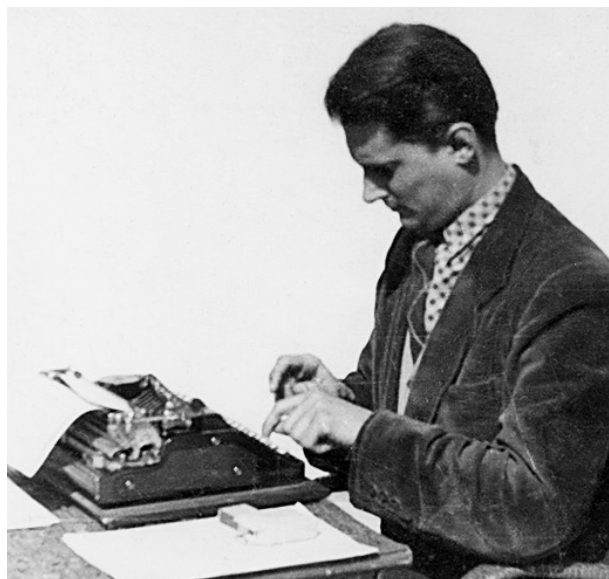
nem tartotta ellenforradalmárnak vagy bűnözőnek, így az ügyben mindenféle ítélet lehetségesnek tűnt a felmentéstől a hétéves börtönbüntetésig bezárólag. Végül egy év, tíz hónap szabadságvesztésre ítélték a költőt.

Érdemes kihangsúlyozni, hogy Lakatosot a bíróság többek között azért nyilvánította bűnösnek, mert felforgatónak minősített verseket írt és jelentetett meg. Az eset nem egyedi, de néhány apró, versbeli módosítás filológiai-történeti szempontból is izgalmassá és sajátossá teszi a szóban forgó lírai alkotások sorsát.

A *fiatalokhoz* című verset 1948-ban, 21 éves korában írta Lakatos, előbb folyóiratban, majd első verseskötetében publikálta. Az anno felkérésre (a *Vörös zászlókkal* című antológiába) írt *Forradalom* című költemény, amely a november 6-i Igazság-számban jelent meg, szintén ekkoriban keletkezett. A *Forradalom* változtatások nélkül került közlésre '56 őszén, így azon kevésbé tudtak fogást találni a hatalom emberei. A *fiatalokhoz* című, egyébként is buzdító hangvételű versében („Győzni vidulsz, sarkad alá tiporsz / minden vén viperát, mert a jövő te vagy, / félelmes, szelid ifjúság”) azonban történt két apró változtatás: ahol korábban Moszkva neve szerepelt, ott az újban Varsóé, a „megvédjük” pedig „megdöntjük”-re változott. Ezt a hatalom egyértelmű lázításként ítélte meg, s hogy igazát bizonyítsa, sorra hívott be írókat, irodalomtörténészeket kihallgatásra, hogy értelmezzék a vers egyes sorait. Nem Lakatos volt az egyetlen, akit abszurd módon szépirodalmi alkotása miatt hurcoltak meg. A kihallgatási jegyzőkönyvek szerint Lakatos beismerte, hogy a Moszkva nevet azért változtatta meg Varsóra, mert így akart utalni a lengyelországi eseményekre mint előzményekre, a „megdöntés” szóval pedig a megelőző rendszer iránti ellenszenvét akarta kifejezni.

A verset a forradalmi megemlékezéseken évtizedek múlva is gyakran citálták, ezért – tőle egyébként megszokott módon – Lakatos a hatvanas évek végén újra átírta azt (a helynév itt Fokföldre változott), s a vers új címet is kapott: *Ifjúság*. E változat először az 1972-es kötetében jelent meg: „Csaknem két évet ültem érte: ennek jogán kérem, hogy végső szövegül olvasóim ezentúl [...] hitelesnek ezt tekintsék egyedül.”

Lakatos előbb a Fő utcában raboskodott, majd később, az ítélet után, hátralévő büntetését a szigorú márianosztrai fegyház magánzárkájában töltötte le borjúkötélfonóként, onnan tért haza. A börtönben, ahol

A visegrádi alkotóházban, 1956 áprilisában

végig egyedül volt, lefordította Vergilius *Aeneis*-ét. Előbb titokban („cellám hűvösén vettem papírra, egy lopott ceruzabél segítségével”), majd nyíltan dolgozott a fordításon. A szöveg kiadásához később Devecseri Gábor segítette hozzá. A korszak életközlésének jól mutatja az a tény, hogy Lakatos bebörtönzését követően Mándy Iván, Rába György és Vidor Miklós egy kötőgépet vásárolt a költő otthon maradt felesége számára, hogy „pulóverek készítésével valahogy fenntarthassa magát” – tudjuk meg Rába Györgytől.

Bár az Újhold folytatására a negyvenes évek végén nem volt lehetőség, és az 1956-os, háromezer példányban megjelentetni tervezett Új Orfeusz folyóirat sem valósult meg, végül az Újhold újjáéledt – 1984-ben, amikor Lengyel Balázs vendégszámot szerkeszthetett a Jelenkornál. Majd 1986-ban elindult az Újhold-Évkönyvek sorozata. Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint ezt az akkori művelődési miniszter, Köpeczi Béla kezdeményezte irodalompolitikai célokból, s azután Lakatos István folytatott tárgyalásokat egy újholdas antológia tervéről a Magvető akkori igazgatójával, Kardos Györggyel. Az Újhold-évkönyvek címmel kiadott periodika Nemes Nagy Ágnes, egykori férje, Lengyel Balázs és Lakatos István szerkesztésében évente kétszer, összesen tizenkétszer jelent meg. 1991-ben, Nemes Nagy Ágnes halálának évében adták ki utoljára. Ugyanez év októberében a magyar kormány 1956-os emlékéremmel tüntette ki Lakatosot. Periratait *Paradicsomkert* című gyűjteményes kötetében közölte 1993-ban.